

АВТОРСЬКІ РОЗДУМИ ЩОДО СТАНУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ У ВОЄННИЙ ЧАС ТА ЇХ ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК

Фурса С. Я., Фурса Є. І.

ВСТУП

Незважаючи на війну росії проти України слід визнати, що українська освіта і наука існують та розвиваються. Умови, в яких нині працюють освітяни та науковці знають тільки українці, оскільки постійно перебувають під обстрілами, які тривають усю ніч, а вранці викладачі йдуть в аудиторії та читають лекції. Це приклад відданості своїй праці, героїзму та самопожертви. Особливу шану слід віддати тим науковцям і освітянам, які працюють у містах, що наближені до лінії фронту, зокрема, Сумах, Чернігові, Харкові та ін.

Війна в Україні триває понад три роки, але можна стверджувати, що в Україні навчаються талановиті і працездатні студенти, які в такий важкий час наполегливо оволодівають знаннями та проявляють неабиякий інтерес до науки¹. Не дивлячись на те, що цілу ніч повітряна тривога, рвуться шахеди і ракети більшість студентів з'являються на лекції, семінарські заняття і беруть активну участь у навчальному процесі та успішно складають іспити.

Щодо розвитку української науки, то достатньо проаналізувати ґрунтовні наукові видання вчених, які побачили світ протягом війни, щоб відчутти дух української науки. Можна навести велику кількість наукових праць, які були видані за останній період та удостоєні високих відзнак².

Ці факти у сукупності свідчать про те, що в українській освіті та науки існує майбутнє. Але питання слід ставити про те, а як досягати більших результатів і які цілі стоять перед освітою та наукою сьогодні, які виклики потрібно подолати. Тому нині не слід ставити питання про

¹ Участь директорки Видавництва «Юридика» в підведенні підсумків і нагородженні фіналістів III Всеукраїнського молодіжного конкурсу «Юридична освіта майбутнього». URL: <https://cuesc.org.ua/uchast-direktorki-vidavnistva-yuridika-v-pidvedenni-pidsumkiv-i-nagorodzhenni-finalistiv-iii-vseukrayinskogo-molodizhnogo-konkursu-yuridichna-osvita-majbutnogo/>

² Нагородження переможців Всеукраїнського (національного) конкурсу наукових та навчальних видань з права, безпеки та євроінтеграції «Юридика». URL: <https://cuesc.org.ua/nagorodzhennya-peremozhiv-vseukrayinskogo-natsionalnogo-konkursu-naukovih-ta-navchalnih-vidan-z-prava-bezpeki-ta-yevrointegratsiyi-yuridika/>

повоєнне відновлення української освіти та науки, оскільки їх не вдалося зруйнувати та вони не зупинилися у своєму розвитку. А слід говорити про подальший їх розвиток, оскільки якісна освіта та прогресивна наука це майбутнє України. Це добре, що держава думає про це і звільняє студентів та викладачів від проходження військової служби, оскільки саме вони є інтелектуальним капіталом України у майбутньому.

Дуже хочеться бачити нашу державу серед сильних і самодостатніх країн світу. Але цього не можна досягти, якщо на належному рівні не готувати фахівців в усіх сферах освіти та науки. Здається, а що може зробити окремо взятий викладач у школі або вищому навчальному закладі освіти? На думку авторів, їх основне завдання не вбити в дитині бажання навчатися, а для цього потрібно побудувати навчальну програму так, щоб учневі та студенту було цікаво оволодівати знаннями поступово і наполегливо. При цьому, шкільна і вища освіта мають бути взаємопов'язаними, використовувати всю останню інформацію і відповідні методики розвитку мислення у кожного школяра та студента. Це багатоаспектне завдання спонукає до використання сучасних технологій та відповідних методик у навчальному процесі, але з певними особливостями.

Так, сьогодні доволі популярними у навчальному процесі є методи схематичного зображення інформації та інші наочні демонстрації, які спрощують сприйняття інформації і її запам'ятовування. Дійсно, для таких наук як біологія, медицина та інших подібних таке подання інформації є вкрай необхідним через те, що описати словами скелет людини, тварини, його будову тощо важко, тому потрібна наочна демонстрація інформації при викладанні таких навчальних дисциплін.

В той же час, з позиції правової науки, майбутнім студентам юридичних факультетів потрібні добре розвинена пам'ять, навички сприйняття складних текстів, вміння користуватися комп'ютерними технологіями тощо. Тому спрощення інформації для легкого її сприйняття за рахунок схематичного зображення не завжди йде на користь студентам, які отримують правову освіту.

Нині одним з показників якості викладання навчальних дисциплін вважається використання високотехнологічних пристроїв тощо. Але де та межа, яку не варто переходити, щоб надати правнику фахові знання, оскільки він повинен вміти швидко знайти необхідну йому інформацію. Однак, в той же час, значна частина інформації має бути у нього в пам'яті. Тому з одного боку, потрібно вміти користуватися мережею Інтернет та штучним інтелектом, але не зловживати такими засобами, коли усі відповіді на поставлені студенту завдання вирішує штучний інтелект, і на жодне додаткове питання, яке йому поставив викладач,

він не може самостійного дати відповідь. Студент під час навчання повинен вміти швидко знаходити необхідні відомості та знання саме у власній пам'яті. Наприклад, у адвокатській діяльності при зустрічі з клієнтом студент як майбутній фахівець не завжди матиме можливість швидко знайти відповідь на запитання в комп'ютері. І, якщо клієнт побачить, що адвокат, у його присутності, шукатиме відповідь на поставлене ним питання у мережі Інтернет, він втратить довіру та повагу до такого фахівця. Тому, що він сам без допомоги правника здатен у такий спосіб знайти її.

Тому слід приділяти особливу увагу розвитку розумових здібностей школярів і починаючи зі шкільної лави поступово розвивати розумові здібності дитини до завершення навчання у вищому закладі освіти. Тому викладачі таких навчальних закладів не повинні стояти осторонь від підготовки навчальних програм, наприклад, з правознавства для школярів. Така співпраця є доволі важливою і корисною, коли учень свідомо вибере, у якому навчальному закладі та за яким профілем він бажає продовжити своє навчання.

1. Сучасні проблеми у вищій освіті правників

Дійсно, можна говорити про те, що навчання онлайн певною мірою обмежує контакти між викладачами та студентами, а також студентів між собою. Не можна порівняти навчання студентів в аудиторії із дистанційним, оскільки їм все ж таки бракує живого спілкування. Незважаючи на це, на семінарських заняттях онлайн доволі часто можна помітити дух змагальності, коли відбуваються ґрунтовні дискусії між студентами. Проте, у багатьох випадках багато що залежить від загального рівня підготовки студентів, щоб семінарське заняття проходило цікаво і продуктивно. В групі мають бути студенти, які володіють глибокими базовими знанням, вміють критично мислити, логічно та послідовно аргументувати свою думку, щоб дискусія була цікавою та продуктивною.

Загалом, навчити студентів вести дискусії – це вищий пілотаж у викладацькій діяльності. Так, досвідчені викладачі можуть помітити негативні тенденції в сучасній освіті правників, з якими доводиться стикатися і з якими варто боротися. Зокрема, коли відповідають відмінники, які користуються в групі авторитетом, всі інші студенти не слухають їх виступи. Вони вірять в те, що відмінник не помилився, тому на час його виступу «вимикають мозок». Можете спробувати перевірити такий експеримент, коли студент – відмінник, за попереднім погодженням з викладачем, надає завідомо неправильну відповідь на поставлені запитання і ні хто з групи не висловлює свої зауваження

на неї. Більшість студентів не слухають відповіді, не хочуть вступати в дискусію та висловлювати і аргументувати свою думку. Тому викладачам можна рекомендувати такі методи навчання з метою активації студентів на практичних заняттях.

Також дієвим методом ведення практичних занять є зупинення відповіді студента-відмінника і пропозиція іншому студенту продовжити надавати відповідь на поставлене викладачем питання. При цьому, повторювати, навіть фрагментарно, відповідь попередника забороняється. Альтернативним варіантом може стати зміна складу студентів у групах після кожного навчального семестру або року, щоб студенти знов змагалися за власний авторитет, але у іншому складі групи. Така пропозиція обумовлюється викладацьким досвідом, коли талановиті і працездатні студенти втрачають інтерес до навчання, оскільки не мають істотної конкуренції. Пояснення викладача з приводу того, що в інших навчальних закладах є не менш талановиті студенти, не стимулює їх до активації. Тому з власного досвіду зауважимо, що в таких ситуаціях варто довести таким студентам необхідність подальшого постійного удосконалення своїх знань. Для таких випадків, коли один студент в групі має глибші знання від інших і не відчуває конкуренції, використовуємо власний досвід і вступаємо у відкриту дискусію з таким студентом з метою показати останньому, що йому потрібно ще багато працювати над удосконаленням своїх знань. Альтернативним варіантом може бути індивідуальне складне завдання, над яким студенту доведеться напружено попрацювати, щоб вирішити його, не говорячи про те, щоб вирішити правильно. Це теж стимул для усвідомлення студентом необхідності постійного розвитку, бо у інших випадках талановитий студент може опустити руки і перестати удосконалюватися. Як свідчить практика, через півроку мозок такого студента перестає активно продукувати ідеї і рівень його успішності значно падає.

Дуже важливими для практичної діяльності фахівця у майбутньому можуть бути навички давати відповіді на поставлені питання у експромтному режимі: завдання виконати в обмежений час, а не за наперед підготовленими питаннями. Так, правники мусять бути готовими до зустрічі з клієнтами, до незручних питань та неочікуваного ходу процесуального супротивника тощо. Особливо важливо в таких ситуаціях, щоб студенти відчували «смак» таких відповідей, коли мозок працює як годинник і тоді в них з'являється впевненість у власних силах.

Проведення таких експериментів при викладанні правових дисциплін доводить, що студенти здатні за 3–4 хвилини підготувати постанову про відмову у вчиненні нотаріальної дії, ухвалу суду або знайти її прототип в мережі Інтернет. Однак, особливо важливо,

у таких ситуаціях, довести студентам, що прототип процесуального документу, який вони знайшли у мережі Інтернет є не якісним, тому його потрібно удосконалити. Тому вся група має працювати над змістом такого документа, висловлюючи свої пропозиції з його удосконалення. Ускладнюємо завдання тим, що студенти мають сприймати зміст процесуального документу на слух, а не у письмовому вигляді, але це вже наступний крок методики проведення заняття.

Поставимо питання глобально, а чи можна нині висувати до студентів ті самі вимоги щодо навчання, які мали місце у мирний час? Об'єктивно сприймаючи ситуацію ми мусимо відповісти, що ні. Невже сьогодні можна запитувати про поважність причин відсутності на занятті? Тисячі смертей на фронті та значна кількість смертей в тилу – це не статистика, а загиблі це чийсь близькі люди. Зруйновані помешкання, коли люди опиняються на вулиці, це теж стосується й наших студентів, частина з яких евакуювалася до іноземних країн, змушені були ночувати в спортивних залах, працювати за кордоном, щоб утримувати себе та своїх рідних, і не зважаючи на це вони намагаються продовжувати навчатися. Чи можна і потрібно сьогодні студентів збирати в аудиторіях навчальних закладів, якщо небезпека їх може очікувати як під час дороги до університету, так і під час самого навчання?

Не менш важливим є питання, яке може ставитися до студентів та викладачів, особливо тих, які мають малолітніх, неповнолітніх дітей чи хворих членів родини та разом з якими вони перебувають за кордоном. Чи можна вимагати їх повернення в Україну і в які регіони? Комуś може здаватися, що особа в небезпеці, оскільки тривалий час через повітряний простір міст, сіл, де вона проживає, не літають шахеди та ракети, але досвід підказує, що тривалий час російські дрони літають по одному маршруту, потім їх активно збивають і вони шукають та використовують інші маршрути. Тому відчуття впевненості зникає, коли над твоєю головою відбуваються повітряні бої. У зв'язку з цим, здається нераціональним повертати з евакуації тих українців, які знаходяться в безпеці в іноземних країнах, включаючи студентів та викладачів, тому що вони представляють інтелектуальний потенціал нашої країни і ним ризикувати не варто.

Відповіді на ці питання складні і неоднозначні, тому це предмет для відкритої публічної дискусії. Так, керівництво деяких вищих навчальних закладів освіти вимагає від викладачів, щоб вони повернулися з евакуації, інакше їх звільнять. Уявляється, що до кінця воєнних дій та за наявності небезпеки в Україні такі однозначні вимоги до них ставитись не можуть.

Розглянемо у цьому зв'язку умови Болонської системи навчання, коли на кожному семінарському занятті студент мусить отримати бали для того, щоб отримати позитивну оцінку за результатами навчання в семестрі. Поділимося своїми враженнями і досвідом щодо реалізації у навчальному процесі цієї системи. Якщо умови Болонської системи навчання брати за основу і сприймати як дієвий механізм, то не потрібно робити перекличку присутніх в аудиторії студентів. Так, відсутність у студента балів на практичному занятті, фактично, можна прирівняти до його відсутності, оскільки за присутність студента на занятті викладач не може ставити бали, а потім оцінку. Можливо, можна проводити тестування на кожному занятті і так охопити всю аудиторію студентів, які отримають бали. Більше того, якщо ставити питання дуже прості, то всі їх відповіді можна оцінити високими балами або навпаки. Але ця система продукуватиме небажання студентів за власною ініціативою відповідати, брати участь у дискусіях, висловлювати аргументовано свої думки, а вони будуть просто вгадувати відповіді на запитання, поставлені у тестах, або підглядати в інтернеті правильні відповіді. Слід зазначити, що сьогодні в юриспруденції дуже висока конкуренція, тому потрібні активні, з критичним мисленням та конкурентоспроможні фахівці.

З іншого боку, коли ми розглядаємо в дії принцип верховенства права і, зокрема, його застосування в освіті, то кількість виступів, відповідей одного студента викладач не вправі обмежувати, особливо, коли студенти групи не активні, ніхто за власним бажанням не хоче відповідати або відмовляється від відповіді. Отже, про які стандарти в оцінюванні знань студентів може йтися, коли один студент відповідав на одному занятті 3 рази, а інший на тій самій парі лише один раз. Болонська система передбачає отримання студентом максимальної кількості балів за відповідь на одному занятті.

Тому доводиться брати до уваги середній показник відповідей студентів протягом семестру шляхом визначення найкращого показника, щоб оцінити знання студента на 95 балів та найнижчого показника – 60 балів, що істотно ускладнює ведення електронного журналу успішності, де передбачається ставити одну оцінку за одне заняття. Дійсно, такий варіант розрахунку істотно ускладнюється, але він реально дієвий, оскільки позбавляє шкільної звички – завчив на пам'ять одне питання, виступив, а потім спокійно відпочиваєш протягом наступного заняття, а можливо й двох, це залежить від кількості студентів в групі. І такий студент позиціонуватиме себе відмінником.

В той же час, відпрацювання пропусків занять та відсутності відповідей на заняттях та відповідно балів за них шляхом направлення

викладачу на електронну пошту якихось рефератів, представляється недопустимим, оскільки всі прекрасно розуміють, що студент навіть не прочитав реферат, а надіслав перший матеріал, який знайшов в мережі Інтернет чи таке завдання він виконав за допомогою штучного інтелекту. Крім того, така вправа не дисциплінує, а розслабляє студента, оскільки він протягом семестру не працює, а розраховує, що за один день відпрацює пропуски отакими рефератами. Більше того, студенту потрібно тренувати пам'ять, тому краще надати декілька проблемних та оригінальних питань на самостійне відпрацювання.

Щодо змагальності між студентами, то доцільно за основу брати таке правило, яке автори використовують у власній педагогічній діяльності. Так, студент, який один раз відповідав має право на повторну відповідь лише за умови, що інших бажаючих відповідати у групі не буде. При такому підході всі студенти мають рівні права на відповідь і це дозволяє активізувати навчальний процес. Зокрема, цікавою є і така несподіванка, коли зупиняється виступ студента та надається слово іншому, але без права повторювати висловлену інформацію. Такий прийом розвиває «оперативну» пам'ять студентів і уважність. Очевидно, що багато викладачів використовують подібні методи і для них це не новина. Зокрема, колись автори використовували в навчальному процесі промову одного з відомих адвокатів, а студентам потрібно було її сприйняти на слух і запам'ятати, в наступному повторити найбільш важливі юридичні обставини. Потім студенти мали визначити прийоми, за допомогою яких адвокат намагався виграти справу і встановити, як протистояти доводам опонента у такій промові. Через певний час використання цього завдання в мережі Інтернеті з'явилася шпаргалка для студентів, де в деталях було розписано, як вирішувати цю ситуацію. Питання полягає не в авторстві на такий спосіб навчання, а в тому, що потрібно удосконалювати власні методи проведення семінарських занять і на одному якісному прикладі не вдається тривалий час вести практичні заняття.

Тому існують викладацькі прийоми, які диктуються професійними знаннями і навичками правників, що обумовлюють зміст навчального процесу, не зважаючи на це варто удосконалювати підходи до навчального процесу і постійно випробувати нові завдання.

У зв'язку з цим, виникає риторичне питання про те, а чи доцільно і в якій якості залучати до участі в навчальному процесі практикуючих юристів? Представляється, що такі новації певний час були популярні у навчальних закладах, коли доручали практикам вести не тільки семінарські заняття, а й читати лекції. Однак, конструктивно-критично слід сприймати такий досвід хоча б через те, що практики через певний час втрачають зв'язок з теорією, а теорія надає широкий підхід

до набуття знань. Тому використання знань практиків корисне для того, щоб студенти отримували уяву про те, які проблеми виникають на практиці і як вони вирішуються. Крім того, студентам корисними будуть знання з розв'язання різноманітних ситуативних завдань.

Звідси випливає, що зустрічі з практикуючими юристами є корисними для навчального процесу, але досвід побудови занять, використання теоретичної, законодавчої та практичної інформації більший у викладачів, тому тенденція залучення таких фахівців до навчального процесу студентів на постійній основі, на нашу думку, не зовсім виправдана. Навпаки, викладачі повинні періодично підвищувати свою кваліфікацію шляхом проходження стажування у суді, у нотаріусів, адвокатів та ін.

2. Правова освіта та наука і їх розвиток у сучасних умовах та на перспективу

Сучасна наука відрізняється від попередніх етапів розвитку глобальним і прогресуючим потоком інформації, колосальними досягненнями в різних галузях знань, які в тій чи іншій мірі впливають на правову освіту. Отже, найважливіше місце і певний виклик для правової освіти і науки має інформаційний потік, який потрібно опанувати. Так, в праві відчувається невпинне «продукування» інформації тими установами, які вправі приймати закони, загальнообов'язкові рішення, підписувати і ратифікувати міжнародні договори тощо. Додайте до цього неосяжну кількість журналів, книг, інформації, що знаходиться в мережі Інтернет як окремі публікації тощо і відчуєте, що в такому швидкому потоці можна захлинутися.

Тому найперше і одне з головних завдань в сучасній правовій науці і освіті – це систематизація інформації, оскільки інформаційний потік на стільки неосяжний і безсистемний, що фахівці не встигають на нього відреагувати. Так, в певному законі або іншому нормативному акті не робиться посилання, до якої галузі знань належить відповідна інформація. Більше того, в одному законі можуть пропонуватися зміни до декількох різних за своєю суттю законів, які з точки зору теорії права, можуть належати до різних галузей правової науки.

В той же час, деколи відбуваються тектонічні зміни, коли береться курс на анулювання Господарського кодексу України (далі-ГК) під приводом усунення різного регулювання правовідносин у ЦК та ГК. Під таким нормативним тиском існуюча десятиками років навчальна дисципліна «Господарське право» мала б зникнути та відповідна інформація трансформуватися у навчальну дисципліну «Цивільне право». Але такі галузі знань як господарське право та процес виникли

десять років до того, як був введений в дію Господарський кодекс України. Отже, існування навчальної дисципліни «Господарське право» слід пов'язувати з об'єктивними критеріями, а не з появою Господарського кодексу. Тому і зникнення ГК не слід сприймати як кінець існування господарського права.

Однак можна прогнозувати, що будуть робитися спроби до ліквідації господарського права і процесу, про що частково свідчить швидке перейменування кафедр господарського права та процесу на економічне право і процес. Але слово «економічне» за своєю правовою сутністю не можна ототожнювати зі звичним для юристів словом «господарське». Більше того, варто зазначити, що збільшення інформації у цивільному праві і законодавча тенденція до рекодифікації змусить юристів до перегляду положень Цивільного кодексу України у дуже великих обсягах, тому виконати таку роботу буде вкрай складно або неможливо.

Тепер подивимося на те, а як відіб'ється це на освіті, коли викладачам потрібно буде наповнювати відповідну галузь знань інформацією. Тобто стереотип викладання правових дисциплін – робити посилання на норми законодавства, то тепер виникатиме певний хаос в головах не тільки викладачів, а й студентів. Так, господарське судочинство залишатиметься чинним, але ж в такому випадку потрібно відокремлювати справи, які підлягатимуть розгляду в господарському суді, тому такі відносини не можна розцінювати як цивільно-правові. Зокрема, згідно ч. 1 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України (далі-ГПК) заведенням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів, пов'язаних із здійсненням *господарської діяльності*, яка й має регламентуватися ГК України. Якщо ж до цього додати й спори щодо підвідомчості (юрисдикції) справ тому чи іншому виду судочинства, то можна констатувати й певну хаотичність в сприйнятті тих чи інших правовідносин.

Дійсно, для багатьох сучасних вчених такі поняття як галузь права не мають особливого значення, оскільки вони не докладали багато зусиль для того, щоб розвинути її, відстояти необхідність її існування тощо. Тому не зовсім дивно, що викладачі і науковці, які займалися викладанням та дослідженням господарського права активно не відстоювали доцільність існування Господарського кодексу України.

Дійсно, задовго до цього можна було спостерігати й іншу тенденцію, коли окремі вчені говорили про доцільність впровадження такої навчальної дисципліни як «Корпоративне право», рекомендували таку навчальну дисципліну як «Правовий консалтинг бізнесу» тощо.

При цьому, багато юридичних фірм взяли за основу слово «консалтинг» не усвідомлюючи його значення почали широко використовувати, хоча цей термін означає лише консультування, а не правовий супровід інтересів юридичної чи фізичної особи. Якщо ж в основі діяльності юридичної особи лежить лише консультування, то вона обмежує себе в повноваженнях на представництво інтересів особи в суді, адміністративних органах тощо. Тобто красиве та модне слово незабаром може стати основою дисципліни, яка зводиться до консультування бізнесу. Тому виникає питання, а що слід розуміти під поняттям «бізнес» в українському праві?

Поняття «бізнес» – це англійське слово, що означає, в широкому розумінні, справу, роботу, заняття, а вузькому – *підприємницьку, комерційну чи будь-яку іншу діяльність*, за рахунок здійснення якої особа має певний дохід, до якого може входити й прибуток. В Україні це слово вже увійшло до законодавства, але з широким значенням, оскільки доволі часто використовуються поняття «бізнес-план», «бізнес-клімат», «бізнес-омбудсмен» тощо. Проаналізуємо також використання цього слова у назві нормативного акту – Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету на створення або розвиток власного бізнесу, садівництва, ягідництва та виноградарства» від 18 листопада 2022 р. № 1036-р³. Коментарі тут зайві, оскільки бізнес у назві цього розпорядження поставлений в один ряд з садівництвом та іншими видами сільськогосподарської діяльності. В цьому разі виникає риторичне питання, з приводу чого буде надаватися консультація, оскільки йдеться про сільськогосподарську діяльність?

Тому перед науковцями та освітянами виникає питання про правове значення термінології, яка використовується у законодавстві, особливо в такому контексті, як це передбачено у Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266⁴ (далі-Перелік).

³ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету на створення або розвиток власного бізнесу, садівництва, ягідництва та виноградарства» від 18 листопада 2022 р. № 1036-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036-2022-%D1%80#Text>

⁴ Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 1021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>

Проблемність цього нормативного акту полягає в тому, що галузь знань позначена як D Бізнес, адміністрування та право (табл. 1)

Таблиця 1

D1	Облік і оподаткування	+	+	+	+	0411	Accounting and taxation
D2	Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок	+	+	+	+	0412	Finance, banking and insurance
D3	Менеджмент	+	+	+	+	0413	Management and administration
D4	Публічне управління та адміністрування		+	+	+	0413	Management and administration
D5	Маркетинг	+	+	+	+	0414	Marketing and advertising
D6	Секретарська та офісна справа	+				0415	Secretarial and office work
D7	Торгівля	+	+	+	+	0416	Wholesale and retail sales
D8	Право		+	+	+	0421	Law
D9	Міжнародне право		+	+	+	0421	Law

Як не важко помітити, але код 0421 і найменування відповідної деталізованої галузі Міжнародної стандартної класифікації освіти ISCED-F 2013 на англійській мові є однаковими і для права, і для міжнародного права, не говорячи вже про поділ міжнародного права на: міжнародне публічне та міжнародне приватне право. Це положення свідчить про те, що міжнародне право та право нічим не відрізняються, а із спільної кваліфікації «Law» випливає, що міжнародне право входить до поняття «право» або навпаки.

Крім того, в наведеному переліку «Міжнародні відносини» відокремлені від права та міжнародного права як самостійна галузь знань і вона включена до категорії С «Соціальні науки, журналістика, інформація та міжнародні відносини». Але така галузь знань як «Міжнародне право» раніше належала до «Міжнародних відносин».

Україна не може заперечувати проти введення відповідної стандартизації галузей права, оскільки це один з кроків до набуття членства в Європейському Союзі. Тому, в першу чергу, перед

науковцями стоїть завдання адаптувати відповідні стандарти до створеної в Україні кваліфікації інформації по галузях знань, а також диференціювати або інтегрувати інформацію відповідно до встановлених стандартів.

В другу чергу, це ж саме завдання стоїть перед освітянами, оскільки тепер потрібно переглянути програми навчання студентів з урахуванням прийнятої кваліфікації, а також створити підручники та навчальні посібники, які б відповідали цим стандартам.

Вірогідно, що запроваджена у Переліку спеціалізація так і залишиться на папері, оскільки достатньо переглянути сайти провідних вищих навчальних закладів освіти, щоб перевірити впровадження міжнародної стандартизації в освітній процес. Але наведені новели мають бути впроваджені в освітній і науковий процес, оскільки рано чи пізно будуть виявлені відповідні розходження і в Євросоюзі не будуть визнавати дипломи українських випускників. Однак, в Україні до останнього часу використовують такі коди спеціальностей як: 081 «Право» та 293 «Міжнародне право». Отже, усім навчальним закладам потрібно адаптувати українські коди правових спеціальностей в Україні до міжнародних стандартів в сфері освіти і науки.

Під науковим процесом в даному випадку маються на увазі відповідні спеціалізації, зокрема, в багатьох вищих навчальних закладах освіти до цих пір посиляються на спеціальність: 12.00.03: цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Але як це узгоджується з прийнятою кваліфікацією дисциплін, коли міжнародне право в Україні диференційоване на міжнародне публічне і міжнародне приватне право, а згідно міжнародної кваліфікації існує лише міжнародне право і міжнародні відносини...

На цьому етапі дослідження слід визначити одну з головних проблем української науки та освіти – байдужість до того предмету, який викладає або досліджує той чи інший викладач або дослідник. Сьогодні тобі доручили читати цивільне право, а завтра кримінальне, і для багатьох не має різниці, що викладати, оскільки потрібно замінити лише підручник в портфелі, але сьогодні мали б відбутися кардинальні зміни в освітньому процесі.

Можна визнати й те положення, що не зовсім важливі коди спеціалізацій, ні зміст тієї чи іншої галузі права, оскільки вони мають умовний характер. Однак, це питання набуває особливого правового значення, коли мова заходить про систематизацію інформації у репозитаріях та при визначенні спеціалізації вченого і викладача. Зокрема, на сьогодні для визнання викладача або вченого достойним читати лекції з певної дисципліни потребується надати як мінімум три

публікації з певної дисципліни за останні п'ять років. При цьому, висловлюються вимоги до тих видань, в яких опублікування відповідних статей розцінюється прийнятним. Але до чого такі вимоги призводять на практиці?

На нашу думку, такі вимоги занадто формальні і не завжди позитивні, оскільки:

- не береться до уваги ні якість таких публікацій, ні абсолютно інші і більш ґрунтовні показники – написані книги, навчально-практичні посібники, підручники, науково-практичні коментарі, науково-практичні посібники, а також монографії тощо. До матеріалів публікації в монографії висувається вимога – не менше 36 сторінок, а це породжує заповнення змісту величезною кількістю цитат, невиправданим запозиченням норм законодавства до тексту тощо. Виникає парадокс, коли єдиний в Україні доктор наук, професор у певній галузі знань, який за рік опублікував три монографії, декілька науково-практичних посібників, декілька статей у фахових виданнях в Україні та за кордоном іноземною мовою у визнаних на світовому рівні наукових журналах тощо не може бути опонентом по дисертації на здобуття ступеня доктора філософії, бо у нього не вистачає ключових слів, які передбачені у дисертації молодого дослідника...

- інші автори мають витрачати час і зусилля на читання такої публікації і «зайвої» інформації;

- обмежений доступ до оприлюднення вченими своїх наукових праць призводить до того, що доволі часто автор змушений платити значні кошти за публікацію у Scopus, WoS або, коли українським докторам юридичних наук, професорам відмовляють у безкоштовній публікації у таких виданнях, мотивуючи відмову тим, що їх науковий доробок не відповідає науковим стандартам. Сутність проблеми в останньому випадку зводиться до того, що видавництво взяло на себе зобов'язання публікувати науковий матеріал безкоштовно, а це не завжди вигідно робити... ;

- в остаточному рахунку вирубаються ліси, щоб не зовсім якісні «наукові праці» були опубліковані...

Більше того, така вимога до викладачів суперечить сутності діяльності педагога, до повноважень якого має входити підбір цікавого і корисного для студентів матеріалу та не обов'язково мають у навчальному процесі використовуватися власні наукові дослідження викладача. Проте у ліцензійних вимогах до викладача ставиться доволі завищена планка щодо його наукового доробку.

Для того, щоб відповідь на усі проблемні питання стала очевидною, доцільно ознайомитися з опублікованими працями багатьох викладачів-

науковців. Зміст багатьох наукових статей зводиться до того, що цитати наводяться без авторського аналізу їх змісту, а це означає, що це не автор статті, а її укладач. Крім того, в кінці наукової статті робиться лише один висновок, наприклад, «... наведене проблемне питання потребує подальших досліджень...». Або надається визначення за схемою: припустимо у цитаті «мама мила раму», а у висновку – «мама мила раму ганчіркою». Формально, публікація є, вимоги виконані, але результат від такої публікації негативний...

Тому варто брати до уваги, що дослідник і викладач – це різні професії і їх синтез не завжди надає позитивні результати хоча б тому, що процес дослідження не означає в кінцевому рахунку винахід або загальноновизнані висновки тощо. Отже, процес дослідження не слід ототожнювати з отриманням все нових і нових знань, особливо, коли дослідження замикається на вузькому питанні.

Більше того, в результаті дослідження вчений може отримати й неправильні висновки, але на них не відреагує широка наукова громадськість через те, що багато хто перестає читати статті в наукових журналах з наведених раніше причин – відсутність цікавої інформації. Достатньо прочитати незначну кількість сучасних публікацій, щоб впевнитися в тому, що навіть назви в окремих з них сформульовані з помилками, не говорячи про пустий зміст.

В той же час, сучасна педагогічна практика зводиться до того, що науковий ступінь кандидата чи доктора наук, а також наукове звання надаються з урахуванням результатів наукових досліджень, що змушує багатьох педагогів проводити власні дослідження для отримання кар'єрного зростання і отримання відповідних статусів. Якщо в багатьох розвинених країнах рівень доходів викладачів розцінюється як достатньо високий, зокрема, і при викладанні в школі, то для України такі показники не властиві.

Тому приймаючи участь в багатьох міжнародних конференціях можна помітити, що переважна більшість доповідей іноземних фахівців зводиться до розповіді про те, як в їх країні регламентується той чи інший інститут права, але не розкриваються актуальні проблеми тієї чи іншої галузі знань чи інститутів. В той же час, українські студенти розповідають, що на лекціях в іноземних країнах професори розповідають про те, як вирішувати ту чи іншу правову ситуацію.

Цілком очевидно, що показове вирішення певної правової ситуації на лекції може підтвердити правильність теорії, але ситуативні завдання не повинні замінювати теоретичні концепції. Доволі часто з цього приводу виникають дискусії зі студентами, оскільки останні

вважають, що головне в навчанні практика, оскільки на практиці мають місце випадки вирішення ситуації не відповідно до законодавства, а теорія – це загальні балачки.

Такий підхід суперечить природі права, оскільки на практиці ґрунтовно навчитися не можна через те, що пам'ять буде заповнюватися фрагментарними правовими ситуаціями і способами вирішення саме їх. Для того ж, щоб на практиці вирішувати ситуацію не так, як це передбачено в законодавстві і такий спосіб не суперечив закону, слід застосовувати принцип верховенства права, а це теоретична конструкція і в той же час реальний правовий механізм, який слід виважено і ґрамотно застосовувати.

Тому якісна теорія спирається на законодавство, враховує судову практику та думки вчених і на цій базі вибудовується концепція, ідея або висновки, які проходять публічні випробування шляхом оприлюднення в спеціальній літературі і конструктивне коригування іншими фахівцями.

Тому можна зробити висновок про те, що концепції і доктрини розробляються, як правило, вченими, а викладачам можна спиратися на них при викладанні тієї чи іншої дисципліни і підтверджувати або спростовувати доцільність її використання на практиці. Для підтвердження цієї гіпотези можна навести такий наочний приклад. Викладачів математики по всій Україні дуже багато, але від них не можна вимагати вирішення супер складних завдань, оскільки вони мають вільно володіти тим матеріалом, який вони викладають школярам, студентам, а не все нових і нових відкриттів та винаходів, які постійно мають публікуватися. Не дарма ж організовуються конкурси, де математикам пропонується вирішити складне завдання і за їх вирішення платять мільйон доларів. Так само присуджуються Нобелівські премії за найвагоміші досягнення в науці на світовому рівні.

Тому в остаточному рахунку варто виділяти науку як нову теоретичну інформацію, і освіту, яка має використовувати останні наукові досягнення для підготовки майбутніх фахівців. Отже, науковець продукує інформацію, а освітянин оволодіває нею і використовує її в своїй діяльності. При цьому, від останнього вимагається, щоб він надав нову інформацію студентам в доступному для них змісті. В той же час, не можна мінімізувати складність інформації в правовій сфері, оскільки студенти в майбутньому не здатні будуть оволодівати новими знаннями самостійно, а сучасна інформація в законодавстві, у судових справах відрізняється значними обсягами і складністю.

У цьому зв'язку, виникає питання, а де межа між способами подання інформації? На думку авторів, вона залежить від курсу, на якому навчаються студенти. Наприклад, колись колега отримала повну документальну інформацію про розгляд справи від суду першої інстанції до касації і хотіла її використати на практичних заняттях у студентів третього курсу, які тільки почали вивчати цивільний процес як готову для сприйняття інформацію. Але таку складну і багаторівневу інформацію не зможуть сприйняти та проаналізувати студенти третього курсу. Такий матеріал доцільно для аналізу надавати магістрам, які мають бути готові до оволодіння складним і великим за обсягом матеріалом та мати певний багаж знань з відповідної галузі правової науки. Тому варто звертати увагу на підготовленість студентів до сприйняття складної інформації.

Більше того, не так давно авторам як науковим експертам було поставлене завдання підготувати десять справ для кваліфікаційного іспиту кандидатів на посади суддів до Верховного Суду України і їм був наданий доступ до всіх справ, що пройшли касаційну інстанцію. При виборі справ був зроблений акцент саме на тих справах, які на погляд авторів були вирішені судом частково неправильно або взагалі неправильно, тому для кожної із справ був зроблений алгоритм правильного вирішення справи. В багатьох авторських доробках так само висловлюються зауваження щодо рішень судів, включаючи, й касаційну інстанцію⁵, але не тільки авторами такі зауваження оприлюднюються⁶. Коли ж сприймати рішення касаційного суду як аксіому, то навчити студентів конструктивно-критичному мисленню не вдається. В усякому разі, такі завдання не можна якісно вирішувати на третьому курсі, коли викладається навчальна дисципліна “Цивільний процес”.

У зв'язку з цим звернемо увагу на певні парадокси в навчальному процесі, оскільки обсяги інформації збільшуються в геометричній прогресії з кожної дисципліни, а загальний обсяг навчальних годин навпаки зменшується. Для порівняння, звернемо увагу на спецкурс «Спадкове право», для викладання якого авторами у 2002 році був

⁵ Фурса С.Я., Фурса Є.І. Висновок вчених в галузі цивільного і виконавчого процесу з приводу визначення приватного виконавця зобов'язаним відшкодувати вартість майна, придбаного на торгах, коли торги судом визнані недійсними. *Вісник АПБУ* 2024. № 3. С. 29–37; Фурса С.Я., Фурса Є.І. Деякі проблеми виконавчого провадження в Україні та шляхи їх вирішення (*про борги держави та про наслідки визнання судом торгів недійсними*). *Вісник АПБУ*. 2024. № 4. С.211–218.

⁶ Телявський А.К. Негативний вплив хибних правових позицій Верховного суду на ефективність механізму примусового виконання рішень юрисдикційних органів та на цивільний оборот. *Вісник Асоціації приватних виконавців України*. 2024. № 1(2). URL:https://drive.google.com/file/d/19wHo51PxJ5zO7VN5L5vSj7bpQREEGmVU/_view

підготовлений навчальний посібник обсягом 496 сторінок⁷, а у 2008 році був виданий посібник на 1216 сторінках⁸. При цьому, варто враховувати, що спадкове право – це лише частина (підгалузь) цивільного права. Тому виникає питання, а чи може викладач під час викладання навчальної дисципліни “Цивільне право” розкрити сутність і специфіку спадкового права? Чи можна на належному рівні прочитати спецкурс “Порівняльне спадкове право” за семестр у 2025 році, якщо обсяг навчального посібника у 2008 році складав 1216 сторінок, а з того часу пройшло вже 17 років і скільки нової інформації з’явилося зі спадкового права України та іноземних країнах. Слід додати, що авторські дослідження не єдині в Україні⁹.

Тому кожен викладач має орієнтуватися у всіх дослідженнях, присвячених його дисципліні, обирати найбільш цікавий матеріал і випробувати його якість і послідовність викладання студентам. Це положення зумовлює необхідність спочатку підготувати проєкт програми до викладання нової дисципліни, протягом семестру перевірити сприйняття матеріалу студентами і лише після цього створювати остаточний варіант Програми та Робочої програми навчальної дисципліни. У сучасних умовах це особливо актуально, оскільки значна частина дисциплін є вибірковими, а це означає, що студенти прослухають дисципліну і якщо вона їм не сподобається, то на наступний рік її не вибере жоден із студентів або таку програму слід кардинально змінити.

Отже, загальне негативне ставлення авторів до терміну «стандарт» в будь-якій творчій професії, зокрема, у правовій науці, адвокатській, слідчій, нотаріальній, судовій практиці, тому про них не можна говорити у освітній діяльності, зокрема, в праві та міжнародному праві. Якщо довести ситуацію до повного абсурду, то тоді можна створити єдиний підручник для всіх викладачів, а ще ліпше читати лекції по телебаченню або через мережу Інтернет для всіх студентів в Україні. Більше того, можна доручити читати лекції професійним дикторам телебачення, оскільки матеріал то єдиний- стандартний... Це буде величезна економія грошей і будуть домінувати єдині стандарти в освіті. Дійсно, про такі дрібниці як індивідуальність лекцій і матеріалу, професіоналізм лектора можна забути, оскільки в цьому випадку домінуватиме принцип економії коштів.

⁷ Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія і практика. Навчальний посібник. Київ, Атіка, 2002. 496 с.

⁸ Спадкове право: нотаріат, адвокатура, суд: науково-практичний посібник (з практикумом). / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора С.Я. Фурси. Київ, Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1216 с.

⁹ Кухарев О.Є. Спадкове право. Підручник. Київ. Алерта. 2020. 362 с.

В цьому контексті один із авторів пригадує професора радянського часу, який вимагав на свої лекції приносити його підручник, записувати лекції, але він їх читав майже слово в слово як в підручнику. Чи доцільно робити конспект таких лекцій? Обов'язково, оскільки при складанні іспиту перевірявся такий конспект лекцій. Але чи раціонально робити такі конспекти у вік інформаційних технологій ...?

Відверто, читання лекції – це творчий процес, а лекційний матеріал – це не догма, оскільки під час самої лекції та практичних занять з'ясовується, як лекція сприймається студентами. І якщо матеріал не викликав інтересу у них, то варто такі лекції переформатувати...

Викликає багато запитань до обов'язку читання викладачами студентам лекцій іноземною, зокрема, англійською мовою. Виникає риторичне питання, а чи готові студенти у групі зрозуміти лекцію із спадкового права англійською мовою, коли у більшості із них рівень знання іноземної мови дуже низький і вони взагалі не володіють юридичною термінологією, зокрема, спадкового права, не говорячи вже про реалізацію його норм у юрисдикційних процесах, наприклад, у нотаріальному. Авторами з іноземними колегами був підготовлений посібник англійською мовою "Law of Succession: National, Comparative and International Aspects"¹⁰ (Спадкове право: національний, порівняльний та міжнародний аспекти) і у цьому навчальному році апробуємо його у навчальному процесі та подивимось на результати, з якими обов'язково поділимося з освітянами.

Щодо читання лекцій із процесуальних наук іноземною мовою, то студенти повинні мати глибокі знання не тільки іноземної юридичної термінології процесуальних галузей права, а й матеріального права. Як прочитати студенту англійською мовою лекцію про процедуру розгляду судом справи про усиновлення дитини в порядку окремого провадження цивільного судочинства без знання норм Сімейного кодексу України та міжнародного права, коли йдеться, наприклад, про усиновлення української дитини батьками – іноземцями? Яка користь від таких лекцій, хіба що тільки для «галочки»...

Сучасна наука та освіта мають звикнути реагувати на сучасні виклики, коли під авторитетною заявою висловлюються не цілком відповідні для нашої правової системи пропозиції. Так, в країнах Європейського Союзу в основі судоустрою закладена двоінстанційна система, але українська судова практика і кількість звернень

¹⁰ Law of Succession: National, Comparative and International Aspects. Ukrainian and English-language scientific and practical edition/ / Under the general editorship of Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine Fursa S.Ya., Candidate of Law, Associate Professor Kiriak O.V. Kyiv: Alerta", 2025.576 p.

до Європейського суду з прав людини доводить, що в Україні така система породжує багато невдоволених громадян, а це суперечить ст. 3 Конституції України. При цьому, необхідно навчитися обґрунтовано реагувати на безапеляційний і авторитетний аргумент, що така або подібна система чи інституція проявили себе добре в розвинених країнах Європи, зокрема, що у нашій країні доцільно застосовувати принцип пропорційності.

Вченим і освітянам необхідно цілком відповідно реагувати на новації в сфері науки і освіти, оскільки існують тенденції до запровадження такої навчальної дисципліни як «Прецедентне право». Так, одним із видатних вчених України в галузі цивільного процесу М.М. Ясинком не так давно було поширено концепцію щодо впровадження в Україні прецедентної моделі цивільного, адміністративного та господарського судочинства, яка має базуватися на практиці Верховного Суду та його Великої Палати, а також Європейського суду з прав людини. Ось цитата з книги цього автора: «В роботі зроблено крок щодо відходу від позитивістської теорії права до «живого права», де судова правотворчість, як основа судового прецеденту, спрямовується в напрямку єдиної правозастосовної практики у сфері подібних правових випадків. Це дає можливість говорити про посилення в правосудді нашої держави верховенства права, справедливості та розумності»¹¹.

Зазначена концепція, на наш погляд, не узгоджується з багатьма факторами, одним з головних є відсутність зв'язку з державним устроєм України, де серед найважливіших інституцій є Конституційний Суд України. Зокрема, цей Суд «дійшов висновку, що пункт 5 частини шостої статті 19 Кодексу (тут мається на увазі ЦПК) за яким до категорії малозначних справ віднесено справи про захист прав споживачів ціна позову у яких не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб не відповідає вимозі юридичної визначеності та є неузгодженим з конституційними приписами та міжнародними зобов'язаннями України щодо забезпечення високого рівня захисту прав споживачів»¹². Невже Верховний Суд не бачив того положення, що пересічні громадяни просто волають про те, що вони не вдоволені рішеннями апеляційних судів? Ні, Верховний Суд продовжує ту ж саму практику і після рішення Конституційного Суду України, а саме: не приймає до свого

¹¹ Ясинюк М.М. Вступ до прецедентного права України. Монографія. Київ. Алерта. 2024. 280 с.

¹² Конституційність інституту малозначності справ – рішення Конституційного Суду України. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/konstytutsiynist-instytutu-maloznachnosti-sprav-rishennya-konstytutsiynogo-sudu-ukrayiny/

провадження касаційні скарги по малозначних справах за формальними підставами навіть в тих випадках, коли вартість позовних вимог дуже близька до граничних показників.

Коли ж одночасно пропонується правотворчість для всіх судів як основа судового прецеденту і єдина судова практика, то мимоволі напрошується висновок про те, що судді будуть творити право на місцях, а потім Верховний Суд буде узагальнювати рішення судів в єдину практику. Але ж в такому випадку правотворчість стосуватиметься долі людей...

Тут можна навіть не брати до уваги випадок з головою Верховного Суду¹³, наявність в правових позиціях Верховного Суду колізій, а також загальне призначення суду – вирішувати спори і припиняти правопорушення.

Більше того, ставити в один рядок принципи верховенства права та справедливості і розумності не можна в силу їх різного правового значення. Тому книга Ясинка М.М. нова і вона має право на життя, але висловлені в ній ідеї потребують обговорення.

Автори не є супротивниками принципу верховенства права, оскільки він є важливим і необхідним способом подолання абсолютизму влади, що визнається в багатьох розвинених країнах Європи і світу. Але варто визнати застосування цього принципу винятковим способом реагування на прояви неправомірних дій і нормативних актів державної влади. Інакше наша держава прийде до абсолютного правового нігілізму, коли кожен суб'єкт вважатиме своє право вищим ніж вимоги закону. Тому механізм застосування верховенства права має бути в «руках» не всієї гілки судової влади, яка за його допомогою може оволодіти абсолютною владою, а він має застосовуватися лише уповноваженими органами і у передбачених законом випадках.

Отже, вчені мають висловитися з приводу такої новації як прецедентне право у навчальному процесі, а освітяни сприйняти і поширювати наведену концепцію чи конструктивно-критично її надавати студентам. Зокрема, елементи прецедентного права в Україні є, оскільки суди нижчих інстанцій мають враховувати правові позиції Верховного Суду, але варто брати до уваги, що норми закону вищі за правовим значенням ніж рішення судів (ст. 92 Конституції України), якщо неконституційність відповідної норми не буде визнана Конституційним Судом України (ст. 147 Конституції України). Отже, і вчені, і особливо освітяни

¹³ ВРП до 6 квітня відсторонила Князева від здійснення правосуддя <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3823351-vrp-do-6-kvitna-vidstoronila-knazeva-vid-zdijsnenna-pravosudda.html>

мають знати про новацію прецедентного права та інші концепції вчених, щоб вони здатні були аргументовано висловити студентам свою думку щодо запровадження їх у правову систему України. А для цього потрібно уважно спостерігати не тільки за законодавством і судовою практикою, а й за концепціями вчених.

3. Деякі думки авторів щодо сутності спеціальностей «Право» та «Міжнародне право» та їх розвитку

Якщо спробувати умовно розподілити право та міжнародне право, то ми прийдемо до аналізу тих характерних ознак, які властиві тій чи іншій спеціалізації, що випливає із їх назви. Зокрема, право досліджує внутрішні відносини в державі, а міжнародне право має бути орієнтоване на аналіз відносин з іноземним елементом. В той же час, спеціалізація юристів- міжнародників можлива за взаємовідносинами між державами, між юридичними особами та громадянами різних країн, коли необхідно застосовувати норми міжнародного та іноземного права. Формально аналізуючи таку спеціалізацію можна визнати доцільність розмежування міжнародного права на: міжнародне публічне і міжнародне приватне право. З іншого боку, до навчання студентів міжнародників можна застосувати й інший підхід, який полягає у спеціалізації знань майбутніх фахівців в галузі міжнародного права на окремих регіонах світу і такий досвід вже успішно реалізується. Зокрема, створення кафедри європейського права в Інституті міжнародних відносин – це належна реакція на політичний курс нашої країни і, одночасно, спеціалізація студентів на поглибленому вивченні певної галузі знань. Але іноземний досвід свідчить й про необхідність подальшого розмежування спеціалізації і, відповідно, на поглиблення знань студентів.

Один із авторів досліджував питання викладання юристам – міжнародникам навчальної дисципліни “Міжнародне право” у закладах вищої освіти¹⁴. З того часу пройшло 12 років, тому ті події, які нині відбуваються у світі, в Україні у зв’язку з війною потребують також переосмислення підходів до викладання цієї важливої дисципліни. Наприклад, у сучасному світі вже мало знати специфіку правового устрою країн Європи і Євросоюзу, оскільки прогресуючий розвиток Китаю, Індії та інших країн світу зумовлює політико-економічний інтерес нашої держави до розвитку відносин з цими країнами, а також країнами Африки та Латинської Америки.

¹⁴ Фурса С.Я. Окремі питання методики викладання міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: “Проблеми викладання міжнародного права”. С. 54–58.

Тепер спробуємо уявити собі той обсяг інформації, яку потрібно зібрати, щоб хоча б поверхнево ознайомитися із особливостями державного устрою, специфікою правового регулювання відносин в цих країнах тощо. Це необхідно для того, щоб налагоджувати політичні та економічні відносини з різними країнами. Потреба нашої держави в нафті і відповідних продуктах доводить необхідність налагоджування взаємозв'язків з арабськими країнами. Експорт сільськогосподарської продукції так само обумовлює інтереси у відносинах з іншими країнами тощо.

Тобто політичні і, особливо, економічні відносини мають бути застережені охороною і захистом державних інтересів з правових питань, тому розвиток взаємовідносин України з іноземними країнами повинен розпочинатися з вивчення специфіки таких країн, налагоджування співпраці, укладання міжнародних договорів з цими країнами, відкриття дипломатичних установ тощо.

Тепер уявимо собі, що Україна вже має значну кількість посольств в іноземних країнах, звідки має надходити інформація про державний устрій, особливості правової системи певної країни, а загалом в світі існує понад 190 країн. Тепер спробуємо уявити собі обсяг інформації, яку потрібно дослідити перед тим, як укласти договори про правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах хоча б з половиною країн світу. Це значна і складна науково-дослідна робота, але вона потрібна для подальшого розвитку нашої держави.

Тепер трансформуємо ці наукові напрямки досліджень в сферу освітнянської діяльності, коли вже має місце потреба в забезпеченні діяльності посольств та консульств переліченою інформацією, у підготовці кадрів для цих установ, оскільки ці установи мають діяти згідно українського законодавства, міжнародних договорів та іноземного законодавства.

Дійсно, в цьому випадку варто зазначити, що міжнародні договори, ратифіковані Україною, стають частиною національного законодавства. Таким чином, ми знайшли, де інформація з міжнародного права перетинається з інформацією, яка входить до предмету дослідження права.

Однак, юристи-міжнародники мусять знати набагато більше про право іноземних країн, ніж правники, оскільки до предмета дослідження перших мають входити ті міжнародні договори, до яких Україна ще не приєдналася, але в цьому є певний державний інтерес.

Тому важливо формувати такі спеціалізації як право та міжнародне право з урахуванням власної системи кваліфікації інформації, оскільки викладати і запам'ятовувати інформацію слід системно.

Тому потребується визначити ті критерії, за якими інформація має диференціюватися в певні достатньо компактні блоки, об'єднані спільним предметом, щоб встигнути за п'ять років навчання надати студентам знання з основних предметів міжнародного блоку. При цьому, можна і потрібно говорити про необхідність підготовки фахівців, які оволодівають базовою інформацією і будуть в подальшому вдосконалювати свої знання відносно самостійно і залежно від посад, які ними будуть займати. Отже, науковці мають подбати про подальший розвиток професійних знань фахівців. Наприклад, авторами запроваджено нову серію книг під загальним спрямуванням «Цивільний процес для фахівців»¹⁵. Тому бажано створювати відповідні удосконалені версії книг для фахівців, щоб перетворити лозунг «навчання протягом життя» на реальний процес. Інакше буде як зазвичай, ми всі вчилися «чого не будь, якось так і у будь-кого»...

В той же час, навчальний процес вимагає розкласти програму навчання по семестрах і навчальних годинах. Тому неодмінно виникне колізія з приводу того, а чи достатньо студентам оглядової лекції щодо особливостей спадкування майна з іноземним елементом чи потрібно глибше це питання досліджувати? Відповідь на це риторичне питання зумовлює необхідність розібратися в тому, як ми сприйматимемо глибину питання, обсяг інформації і здібності викладача знайти потрібну інформацію.

Об'єктивно, відповідь на це питання неосяжна, оскільки міжнародні конвенції будуть відсилати дослідника до аналізу законодавства кожної окремо взятої країни. Чи здатні студенти глибоко охопити законодавство окремої країни і вивчити його досконало за короткий термін і скільки в світовій правовій системі країн з особливим порядком спадкування? При цьому, студенту необхідно знати також як відбувається спадкування в Україні і вміти розрахувати частки кожного із спадкоємців, встановити особливості документів, які підтверджують певні юридичні факти, специфіку оформлення спадкових прав тощо. Отже, юристу – міжнароднику необхідно знати все те, що знає й юрист та додатково законодавство багатьох іноземних країн? Але ж юристів готують протягом п'яти років лише в галузі права окремої країни –

¹⁵ Фурса С.Я., Фурса Є.І., Кузнець О.М. Зловживання правами в цивільному процесі: науково-практичний посібник. Книга перша. Серія «Цивільний процес для фахівців» / за заг. ред.доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України С.Я. Фурси. Київ, Алерта, 2025. 300с.; Фурса С.Я., Фурса Є.І. Позов у цивільному процесі: науково-практичний посібник. Книга друга. Серія «Цивільний процес для фахівців». / за заг. ред.доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України С.Я. Фурси. Київ, Алерта, 2025. 448 с.

України і це свідчить про неможливість оволодіння більшим обсягом знань за п'ять років.

Тобто можливим варіантом навчання студентів може бути нарошування інформації на «еталон» (базову модель) для порівняння – законодавство України, щоб у студентів складалося враження про певну інформацію в порівняльному аспекті. При цьому, порівняння – це не самоціль, а спосіб, метод дослідження і засвоєння інформації.

Тому можна говорити про необхідність збільшення строків навчання юристів – міжнародників та правників, на їх спеціалізації, а не універсалізації.

Авторська позиція не зводиться до надавання готових рецептів, а вона спрямована на налагоджування зв'язків між діяльністю науковців та освітян, оскільки останні мають забезпечуватися новою і оригінальною інформацією.

Достатньо подивитися на сучасні взаємовідносини між країнами, діяльність Організації об'єднаних націй і її вплив на країну агресора з метою припинення війни і відновлення кордонів України, щоб по новому викладати міжнародне публічне право, наприклад, потребується здійснити аналіз причин війни між Ізраїлем та Іраном тощо.

Але ж для вироблення нових наукових концепцій потрібен час, оскільки важливо проаналізувати як можливо більше джерел, узгодити власну позицію з концепціями інших вчених тощо. Тому в даний час можна лише співчувати тим вченим і освітянам, яким доводиться викладати міжнародне право і право, оскільки загальний потік інформації як «сніжний ком» невпинно зростає і в той же час він може прокотитися повз фахівця, залишивши його з простроченою інформацією в пам'яті. Коли виявиться, що фахівець вже невідворотно відстав, справа тільки часу...

Якщо ж взяти до уваги умови проходження вищими навчальними закладами освіти акредитації, то виникає парадоксальна ситуація, що були запроваджені нові спеціалізації, але зразків їх сприйняття і застосування ще не визначено. Наприклад, якщо спробувати з міжнародного права видалити міжнародні відносини (С3) та міжнародні економічні відносини (за спеціалізаціями) (С1), то зламається структура викладання цієї дисципліни.

Тому, на нашу думку, впровадження нових спеціалізацій має розцінюватися як об'єктивна підстава для перенесення планової акредитації вищого закладу освіти до розроблення та впровадження в навчальний процес нових вимог.

ВИСНОВКИ

Не зважаючи на тривалий час війни освіта та наука в Україні не тільки існують, а й розвиваються. Держава забезпечила бронювання для студентів та викладачів, зберігаючи інтелектуальний капітал України на повоєнний час.

Освітній процес у воєнний час має свою специфіку і викладачі мусять брати до уваги, в яких умовах навчаються студенти, який моральний вплив на них має війна, що частина студентів перебуває в іноземних країнах не з метою туризму, а через небезпеку їх життя та здоров'я. В той же час, студенти мають виконувати умови Болонської системи навчання, тому система обліку успішності роботи на семінарських заняттях має бути більш гнучкою, ніж формальною, тому варто брати до уваги середній показник роботи студента за семестр.

Уявляється важливим розмежовувати сутність діяльності освітян та науковців, оскільки останні мають продукувати важливу, актуальну, перспективну та оригінальну інформацію, а освітяни повинні будувати навчальний процес за логічною послідовністю викладання інформації, з урахуванням взаємних зв'язків між дисциплінами, а також відповідно до допустимих обсягів навчального процесу наповнювати кожну лекцію цікавою, корисною для майбутніх правників інформацією. Тому не можна ототожнювати професію викладача та вченого і встановлювати для них однакові кваліфікаційні вимоги.

Сучасна формальна доктрина спеціалізацій в освітньому процесі має бути узгоджена з напрямками наукових досліджень, оскільки дослідники мають забезпечувати освітній процес новою оригінальною і перевіреною інформацією.

АНОТАЦІЯ

Авторами проаналізовані сучасні проблеми у вищій освіті правників та запропоновано авторські методики викладання певних правових дисциплін з урахуванням їх викладацького досвіду, доведена необхідність комунікації викладачів із студентами, так і студентами між собою з метою отримання якісних знань, вміння критично мислити та здійснювати глибокий аналіз великих блоків правової інформації.

Акцент зроблено на розвитку правової освіти і науки та їх взаємодії у сучасних умовах і на перспективу, але обґрунтовано виділяти науку як нову теоретичну інформацію, і освіту, яка має використовувати останні наукові досягнення для підготовки майбутніх фахівців у галузі права та міжнародного права. Науковець має продукувати інформацію, а освітянин оволодіти нею і використовувати її в своїй викладацькій діяльності.

Висловлено деякі думки щодо сутності спеціальностей “Право” та “Міжнародне право” та їх розвитку. З урахуванням змін у суспільних відносинах запропоновано істотно змінити підходи до викладання дисциплін міжнародного блоку.

Література

1. Участь директорки Видавництва «Юридика» в підведенні підсумків і нагородженні фіналістів III Всеукраїнського молодіжного конкурсу «Юридична освіта майбутнього». URL: <https://cuesc.org.ua/uchast-direktorki-vidavnistva-yuridika-v-pidvedenni-pidsumkiv-i-nagorodzhenni-finalistiv-iii-vseukrayinskogo-molodizhnogo-konkursu-yuridichna-osvita-majbutnogo/>

2. Нагородження переможців Всеукраїнського (національного) конкурсу наукових та навчальних видань з права, безпеки та євроінтеграції «Юридика». URL: <https://cuesc.org.ua/nagorodzhennya-peremozhstiv-vseukrayinskogo-natsionalnogo-konkursu-naukovih-ta-navchalnih-vidan-z-prava-bezpeki-ta-yevrointegratsiyi-yuridika/>

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про виділення коштів з резервного фонду державного бюджету на створення або розвиток власного бізнесу, садівництва, ягідництва та виноградарства» від 18 листопада 2022 р. № 1036-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1036-2022-%D1%80#Text>

4. Перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої та фахової передвищої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 266 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2024 р. № 1021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>

5. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Висновок вчених в галузі цивільного і виконавчого процесу з приводу визначення приватного виконавця зобов'язаним відшкодувати вартість майна, придбаного на торгах, коли торги судом визнані недійсними. *Вісник АПВУ* 2024. № 3. С. 29-37; Фурса С.Я., Фурса Є.І. Деякі проблеми виконавчого провадження в Україні та шляхи їх вирішення (*про борги держави та про наслідки визнання судом торгів недійсними*). *Вісник АПВУ*. 2024. № 4. С. 211-218.

6. Телявський А.К. Негативний вплив хибних правових позицій Верховного суду на ефективність механізму примусового виконання рішень юрисдикційних органів та на цивільний оборот. *Вісник Асоціації приватних виконавців України*. 2024. № 1(2). URL: https://drive.google.com/file/d/19wHo51PxJ5zO7VN5LvSj7bpQREEgmVU/_view

7. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Спадкове право. Теорія і практика. Навчальний посібник. Київ, Атіка, 2002. 496 с.

8. Спадкове право: нотаріат, адвокатура, суд: науково-практичний посібник (з практикумом). / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора С.Я. Фурси. Київ, Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2008. 1216 с.

9. Кухарев О.Є. Спадкове право. Підручник. Київ. Алерта. 2020. 362 с.

10. Law of Succession: National, Comparative and International Aspects. Ukrainian and English-language scientific and practical edition/ / Under the general editorship of Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine Fursa S.Ya., Candidate of Law, Associate Professor Kiriiak O.V. Kyiv: Alerta", 2025. 576 p. DOI: 10.59835/978-617-566-918-1-1-1

11. Ясинок М.М. Вступ до прецедентного права України. Монографія. Київ. Алерта. 2024. 280 с.

12. Конституційність інституту малозначності справ – рішення Конституційного Суду України. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/konstytutsiynist-institutu-maloznachnosti-sprav-rishennya-konstytutsiynogo-sudu-ukrayiny/

13. ВРП до 6 квітня відсторонила Князева від здійснення правосуддя. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3823351-vrp-do-6-kvitna-vidstoronila-knazeva-vid-zdijsnenna-pravosudda.html>

14. Фурса С.Я. Окремі питання методики викладання міжнародного права. *Український часопис міжнародного права*. 2013. Спецвипуск: "Проблеми викладання міжнародного права". С. 54-58.

15. Фурса С.Я., Фурса Є.І., Кузнець О.М. Зловживання правами в цивільному процесі: науково-практичний посібник. Книга перша. Серія "Цивільний процес для фахівців" / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України С.Я. Фурси. Київ, Алерта, 2025. 300с. DOI: 10.59835/978-617-566-924-23; Фурса С.Я., Фурса Є.І. Позов у цивільному процесі: науково-практичний посібник. Книга друга. Серія "Цивільний процес для фахівців" / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України С.Я. Фурси. Київ, Алерта, 2025. 448с. DOI: 10.59835/978-617-566-938-9

Information about the authors:

Fursa Svitlana Yaroslavivna,

Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of International Law
and Sectoral Legal Disciplines
Kyiv University of Law of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
7a, Dobrohotova str., Kyiv, 03142, Ukraine

Fursa Yevhen Ivanovych,
Candidate of Law,
Professor of the Department of International Law
and Industrial Legal Disciplines
Kyiv University of Law of the National Academy
of Sciences of Ukraine,
7a, Dobrohotova str., 03142, Kyiv, Ukraine